VALOAREA ȘI IMPORTANȚA *FORMULARELOR BISERICILOR ȘI A STATELOR DE SERVICIU ALE CLERULUI* LA EVALUAREA NUMERICĂ A POPULAȚIEI DIN REGIUNEA PRUTO-NISTREANĂ ÎN 1812

Teodor CANDU
Doctor, conferenţiar cercetător
Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală
Universitatea de Stat din Moldova
ORCID: 0000-0002-1139-993X

CZU: 27-722:311.312(478)"1812"
DOI: https://doi.org/10.59295/lrr2023.16

Summary:

The value and importance of the Forms of the churches and the service states of the clergy in the numerical assessment of the population of the Pruto-Dnistrian region in 1812

The sources for studying the demographic situation in the Romanian area, especially those from Moldova Principality and neighboring territories, increase quantitatively with the expansion of Russia towards South-Eastern Europe. During the Russo-Turkish War of 1806-1812, as well as during the conflagrations of the late XVIIIth century, the Russian Empire preferred to establish its own administration of occupation, which for the most efficient record of resources was used not only by its own apparatus, but also by the local administrative and ecclesiastical institutions of the Romanian Principalities, introducing several statistical tools for population records. Among the statistical instruments introduced during this period (e.g. forms, registers, etc.) that followed the record of the population at all stages of life, through civil status registers, in which births, marriages and deaths were recorded; confession registers of Orthodox believers; the forms of the churches and the service records of the clergy, where, in addition to the information about the status of the churches and the situation of the parish clergy, there was also information about the number of the population according to ethnic and gender composition, the latter are the object of our intervention. In the framework of this study, a series of information was exposed about the process of introducing Church Forms and clergy service statuses, a process initiated in December 1809, as a result of insufficient data presented by diocesan bishops and other church structures during the same year. Taking into account the value of the information contained in these sources, here we focused on the selection and accounting of the data regarding the numerical situation of the Christian-Orthodox population in the Pruto-Nistrian area in 1812. As a result of comparing the fiscal data contained in the Evideces of the Moldovan Treasury from 1808 and other statistical data known from the era with those contained in the Forms,

we find that the data from the sources we considered, although they were used to clarify some information regarding the history of the Orthodox Church in Bessarabia. However, they were not used at their fair value to clarify those contradictions that continue to hover over the issue of the numerical composition of the population in the region newly annexed to Russia in 1812. Thus, following the analysis of the statistical data provided by several registers with the Forms that have reached us, it can be concluded that the population of the region not only approached the number of 300,000 people, but even exceeded it. Therefore, it would be recommended that researchers concerned with the study of demographic issues in the region not only refer to the records of a fiscal nature, which, although they are recognized to be of particular value. Nevertheless the information provided by the Forms allows verification of the veracity/correctness of the premiums, detailing some aspects, such as the ratio between churched and non-churched localities, the ratio between the male and female population, as well as other indicators that tax statistics from the early XIXth century do not record.

Key words: *demographic situation, confession registers, Pruto-Dnistrian region, ethnic composition.*

Sursele de studiere a situaţiei demografice din spaţiul românesc, în special cele din Ţăra Moldovei şi a teritoriilor limitrofe, sporesc cantitativ odată cu expansiunea Rusiei spre Europa de sud-est. În decursul războiului ruso-turc din 1806-1812, asemeni ca şi-n timpul conflagraţiilor de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, Imperiul Rus a preferat să-şi instituie propria administraţie de ocupaţie, care pentru o evidenţă cât mai eficientă a resurselor s-a folosit nu numai de propriul aparat, dar şi de instituţiile administrative şi bisericeşti locale din Principate. Pentru a colecta informaţii de natură socio-demografică şi fiscală, au fost implicate nu doar structurile civile, adică Divanele şi dregătorii de pe la ţinuturi, dar şi structurile bisericeşti, care au fost subordonate autorităţii imperiale prin intermediul conducătorilor obedienţi desemnaţi, cum au fost de exemplul arhiepiscopului de Ekaterinoslav, Abrozie Serebrenikov (1789), precum şi mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni (1791-1792), (1808-1812).

După revenirea mitropolitului şi a exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1808) în fruntea celei mai importante eparhii, Mitropolia Moldovei, în nomenclatorul de cancelarie se introduc mai multe tipuri de acte ce vor fi utilizate în calitate de instrumente, care, pe lângă scopul declarat de aducere la o bună orânduire organizarea bisericească, realizau un obiectiv mult mai pragmatic, de inventariere şi evidenţă a resurselor umane de care dispuneau ţările române. Printre aceste instrumente remarcăm aici introducerea unor documente (formulare, registre etc.) ce urmăreau evidenţa populaţiei la toate etapele vieţii, cum este cazul registrelor de stare civilă, în care se consem-

nau naşterile, căsătoriile şi decesele; registrele de spovedanie a credincioşilor ortodocşi; formularele bisericilor, statele de serviciu ale clerului, unde erau înscrise şi informaţii privitor la numărul populaţiei potrivit sexului şi componenţei etnice, acestea din urmă vor reprezenta obiectul cercetării noastre.

Nu vom străbate asupra menirii practice a acestor documente, întru-cât fiecare în parte, aveau un scop obiectiv, de înregistrare a tuturor ciclurilor vieţii individului şi a comunităţilor credincioşilor. Ne vom limita doar la remarca că datorită acestor documente, în spaţiul românesc extracarpatic au fost puse bazele unui sistem de evidenţă a bisericilor, clerului şi populaţiei ortodoxe întemeiat pe principii moderne, mult mai precise, care permitea instituţiilor statului să estimeze şi să prognozeze potenţialul uman de care dispuneau ţările române în materie demografică.

Ţinând cont de preocupările noastre de valorificare a surselor scrise şi în special a acelor de natură statistică, care reprezintă o valoroasă şi importantă bază pentru reconstituirea şi cunoaşterea trecutului, în cadrul intervenţiei de faţă ne propunem să ne îndreptăm atenţia asupra unuia dintre instrumentele menţionate, care au fost introduse de către conducerea ecleziastică, impusă de autorităţile de ocupaţie. *Formularele bisericilor şi a statelor de serviciu a clerului* constituiau documente care, începând cu ultimul sfert a secolului al XVIII-lea, au fost incluse în nomenclatorul obligatoriu a structurilor de secretariat al bisericilor ortodoxe din Imperiul Rus[1] şi prin urmare erau introduse şi în teritoriile anexate.

Calitatea de sursă istorică a acestor *Formulare* a fost apreciată încă de la începuturile primelor căutări istoriografice de valorificare a izvoarelor de arhivă din spaţiul basarabean şi se datorează eforturilor celuia care prin dedicaţia sa a pus temeliile şi a fost printre fondatorii primei structuri arhivistice bazată pe principii ştiinţifice, profesorul Ioan Halippa, care a întocmit primul şi cel mai complet inventar al bisericilor din Basarabia la 1812[2], la realizarea căruia a folosit exclusiv datele ce se regăseau în cadrul *Formularelor bisericilor şi a statelor de serviciu a clerului*, lucru care a fost sesizat şi de unii cercetătorii contemporani ce şi-au îndreptat atenţia asupra valorificării respectivelor surse[3]. De asemenea, printre temerarii ce şi-au îndreptat privirea asupra acestei categorii de izvoare a fost şi profesorul Nicolae Popovschi, care la rea-

[1] Conform opiniilor încetăţenite în spaţiul public introducerea Formularelor de evidenţă a bisericilor, a statelor de serviciu a clerului ortodox şi de evidenţă a parohienilor în Imperiul Rus s-a produs în anul 1769, evoluând în timp fiind definitivate prin Ordinul Sfântului Sinod din 31 martie 1829. А. В. Спичак. Эволюци оформления клировых ведомостей в Тобольской епархии в XVIII – начале XX веков. В: *Научный диалог*, 2015, №12 (48), сс. 328-338.

[2] И. Н. Халиппа. Сведения о состоянии церквей Бессарабии в 1812-13 гг. В: *Труды Бессарабской Губернской Учёной Архивной Комиссии*. Том третий. 1907 год, сс. 232-296.

[3] A se vedea la Emanuil (Manole) Brihuneţ. Recensământul clericilor şi bisericilor de mir din ţinutul Căuşenilor de la 1812. În: *Patrimoniul cultural al judeţului Tighina*. Chişinău: S.n., 2003, p. 119.

lizarea sintezei sale dedicate istoriei Bisericii din Basarabia a apelat pe larg la ele. Acesta a extins paleta subiectelor abordate, comparativ cu predecesorul său, prin analiza datelor, deşi parţială, privitoare la clerul parohial, componenţa numerică şi etnică a acestora. Nicolae Popovschi, pune în discuţie unele date despre situaţia numerică a clerului, condiţiile în care aceştia intrau în tagma duhovnicească, dar şi unele aspecte legate de pregătirea respectivilor pentru a sluji Biserica şi comunitatea de credincioşi ce o păstoreau[4].

Printre cei care au înţeles importanţa şi valoarea surselor ecleziastice pentru cercetările demografice a fost şi istoricul sovietic V. M. Kabuzan[5], care remarca că „evidenţa ecleziastică (a populaţiei – T.C.) până la mijlocul anilor 30 (ai secolului al XIX-lea), consemnau în Rusia, inclusiv şi în Basarabia, numai populaţia ortodoxă. <...> În pofida naturii incomplete a acestei evidenţe, totuşi este util de a folosi datele ei”[6].

Unele informaţii oferite de aceste izvoare în ultimele decenii au servit drept sursă de cercetare pentru numeroase studii şi materiale realizate de diverşi cercetători, cum este cazul lui Manole Brihuneţ[7], Tudor Ciobanu şi Irina Spridonov[8], Alexandru Cerga[9] ş.a.

Din cele expuse constatăm că sursele aflate în atenţia noastră nu numai că nu reprezintă o noutate pentru cercetători, dar au fost folosite pe larg în cercetarea istorică. Cu toate acestea, în opinia noastră, multe dintre informaţiile cuprinse în cadrul lor rămân neexploatate la nivelul corespunzător. În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm unele informaţii despre procesul (tentativa) de introducere în ţările române a *Formularelor*, cât şi despre unele aspecte legate de utilitatea respectivelor în elucidarea unor chestiuni de demografie istorică.

***

Introducerea *Formularelor bisericilor, a statelor de serviciu ale clerului şi de componenţă numerică şi etnică a parohienilor* în spaţiul românesc s-a produs abia în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812. Primele date în această privinţă sunt atestate în corespondenţa iniţiată la sfârşitul anului 1809 de Dicasteria Exarhicească a Moldovei, Ţării Româneşti şi Basarabiei[10],

---

[4] Nicolaie Popovschi. *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruşi.* Chişinău: Carte Românească, 1931; *Ibidem*, Chişinău: Museum, 2000.

[5] В. М. Кабузан. *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII - первая половина XIX в.).* Кишинев: Штиинца, 1974.

[6] *Ibidem*, p. 11.

[7] Emanuil Brihuneţ. *Op. cit.*, p. 118-134.

[8] Tudor Ciobanu, Irina Spiridonov. Starea unor lăcaşe ortodoxe şi a slujitorior bisericeşti din ţinutul Iaşi în anul 1821. În: *Patrimoniu Istoric, Revista Asociaţiei Istoricilor Nicolae Iorga din Ungheni.* Chişinău: 2015, pp. 29-38.

[9] Alexandru Cerga. *Bisericile Basarabiei. Dicţionar enciclopedic,* în 5 volume, Chişinău: 2013-2023.

[10] În acest caz se are în vedere Basarabia istorică

instituţie înfiinţată odată cu revenirea lui Gavriil Bănulescu-Bodoni la Iaşi, cu episcopii eparhiali din Moldova şi Ţara Românească, precum şi cu protopopul general al Basarabiei Feodor Maliavinski[11].

La 8 decembrie 1809 printr-o scrisoare, înregistrată sub nr. 580, Dicasteria înainta episcopului Gherasim al Romanului două formulare ce urmau să fie copiate (multiplicate) şi distribuite protopopilor, care la rândul lor urmau să le transmită subprotopopilor (blagocinilor sau namesnicilor) din jurisdicţia lor, care, de asemenea, trebuiau să le repartizeze pe la biserici pentru a fi înscrişi „... toţi preoţii cu familiia lor şi cu cielalţi slujitori bisericeşti, ci să află în duhovnicească ch[i]emare, cu familiia lor...”[12].

Iniţierea procedurii de introducere a acestor formulare, cel mai probabil a fost cauzată de imprecizia datelor ce au fost colectate şi transmise de către conducătorii eparhiali în decursul anului 1809, când la Dicasterie au fost depuse unele date sumative sau detaliate despre numărul mănăstirilor şi a călugărilor, a bisericilor şi slujitorilor din cuprinsul Episcopiilor de Huşi şi Roman[13].

Prin dispoziţia cuprinsă în adresa respectivă se cerea ca să se emită „... porunci tuturor protopopilor, ca să pu(i)e silinţă asupra acestor forme a să găti pe la sfârşitul viitoarei luni ghenuri(e) a anului 1810 şi îndată făr(ă) de întârzie(re), adunându-se să s(e) triimată aicea la Exarhiceasca Dicasterie cu report, ca să poată proftasi la Preasf(â)ntul Sinod păn la jumătatea <lui> fevruarie, ...”[14]

Deşi, până în prezent nu s-au păstrat careva informaţii directe despre executarea acestei lucrări, totuşi, în raportul întocmit şi semnat de membrii Dicasteriei, protoiereii Petru Kuniţki şi Afanasie Kozancinski la 2 august 1810, înregistrat sub nr. 639, adresat mitropolitului şi exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni, se specifica „... că în anul trecut 1809, alcătuind o catagrafie despre tagma duhovnicească din Moldova şi Basarabia, totuşi deoarece aceasta nu a fost completă, mai întâi pentru că o parte din Basarabia continua să se afle sub stăpânire turcească, şi în al doilea rând pentru că din partea protopopilor nu au fost prezentate listele despre copii preoţilor şi slujitorilor

[11] Direcţia Genereală Arhiva Naţională a Agenţiei Naţionale a Arhivelor, F. 733, inv. 1, d. 21, 20 f. (În continuare: DGAN ANA, F. ...); A se vedea: Teodor Candu. Documente privitoare la istoria Episcopiei Huşilor (1763-1813). În: Ştefan Plugaru, Teodor Candu. *Episcopia Huşilor şi Basarabia (1598-1949)*. Iaşi: Pim, 2009, p. 249, nr. 50; Detalii a se vedea: Tudor Ciobanu, Irina Spiridonov. *Op.cit.*, pp. 29-30.
[12] DGAN ANA, F. 733, inv. 1, d. 21, f. 4.
[13] DGAN ANA, F. 733, inv. 1, d. 411, 42 f. Informaţii din acest dosar au fost publicate: Constantin N. Tomescu. Ştiri catagrafice din Biserica Moldovei la 1809. În: *Arhivele Basarabiei*, Anul III (1931), nr. 2, pp. 73-90; nr. 3, pp. 174-205. Cu regret informaţiile referitoare la eparhia Mitropoliei Moldovei şi a regiunii Basarabia nu au fost incluse în dosarul menţionat, deoarece aceste teritorii erau administrate de Consistoriul Mitropoliei Moldovei din Iaşi, unde cel mai probabil au şi fost adunate, din păcate cele mai multe documente ale acestei structuri au fost pierdute ca urmare a incendiului din anul 1827.
[14] DGAN ANA, F. 733, inv. 1, d. 21, f. 4.

bisericeşti (ţercovnicilor). A fost necesar ca repetat să fie trimise modele de formulare, unde s-a indicat ca pe lângă copii de preoţi şi ţercovnici, să se înregistreze într-un punct separat şi locuitorii de confesiune ortodoxă, iar cât priveşte persoanele, de altă religie preoţii nu au niciun drept a se amesteca."[15] Din această relatare constatăm că de la centrele eparhiale din Moldova şi Ţara Românească, în adresa Dicasteriei Exarhiceşti, au parvenit unele informaţii în această privinţă, care fac parte din datele recepţionate de Dicasterie de la episcopii eparhiali în decursul anului 1809, şi sunt reprezentate de informaţiile valorificate în anii 30 ai secolului trecut de către profesorul Constantin N. Tomescu[16].

Din acelaşi raport mai aflăm că pe motiv că datele prezentate de către episcopii Meletie Lefter-Brandaburul şi Gherasim Barbovschi-Clipa, nu cuprindeau informaţii despre numărul populaţiei, a fost necesar să se solicite de la aceştia completarea unor noi formulare, distincte de cele ale catagrafiilor devenite tradiţionale. În raportul din 2 august 1810 membrii (asesorii) Dicasteriei, subliniau că datele ce vor fi adunate nu vor conţine numărul absolut al populaţiei, întru-cât preoţii ortodocşi nu erau în drept să se amestece în treburile altor confesiuni şi comunităţi religioase, care locuiau în raza parohiilor unde activau. Cel mai probabil, concomitent cu acest act, în rezultatul primirii formularelor transmise, Dicasteria a alcătuit un extras, pe care la pus atenţiei arhipăstorului[17]. Acesta la rândul său a servit drept sursă pentru datele din rapoartele mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni înaintate ober-procurorului Alexandr Goliţin şi Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse[18]. În rapoarte, pe lângă prezentarea informaţiilor despre situaţia Bisericii Ortodoxe din ţările române, pe care o diriguia în calitatea sa de exarh numit prin Decretul imperial din 27 martie 1808, au fost formulate şi unele

[15] *Ibidem*, f. 10.

[16] Constantin N. Tomescu. Ştiri catagrafice din Biserica Moldovei la 1809. În: *Arhivele Basarabiei*, Anul III (1931), nr. 2, pp. 73-90; nr. 3, pp. 174-205; Idem. Câteva date precise din biserica Moldovei la 1809. În: *Calendarul Arhiepiscopiei Iaşilor*, 1932, pp. 101-108; Idem. Ştiri catagrafice din bisericile principatelor la 1810. În: *Arhivele Basarabiei,* Anul IV (1932), pp. 213-214.

[17] DGAN ANA, F. 733, inv. 1, d. 21, f. 10.

[18] Василий Жмакин. Митрополит Гавриил Бодони. В: Русский Архив, 1898, №11, с. 338. Autorul studiului amintit după ce aduce unele critici lui Axentie Standniţchi că în lucrarea sa n-ar fi adus date mai consistente la subiectul situaţiei clerului din Principate, care bănuia că aceste ar fi fost cazul să se fi regăsit şi în arhivele locale. Astfel folosind informaţiile pentru anii 1808 şi 1811 Vasilii Jmakin nota: „Vom aduce câteva informaţii stitistice, ce le-am cules din arhiva Sf. Sinod. Conform informaţiilor venite de la exarh, în Moldova şi Basarabia erau 203 mănăstiri şi schituri, 2 312 biserici de mir (parohiale), inclusiv în Iaşi 32 biserici de mir, 1 860 nevoitori în mănăstiri, 15 197 slujitori ai bisericii, 405 091 populaţie ortodoxă de sex masculin, 9 358 soţii şi copii din tagma duhovnicească, 382 678 femei şi copii a celorlalţi locuitori, totalul populaţiei Moldovei şi Basarabiei însuma 814 605 persoane. În cadrul Mitropoliei Valahiei, în capitala Ţării Româneşti, Bucureşti, erau 186 biserici de mir, iar în tot cuprinsul Valahiei 3 105 biserici parohiale, totalul bisericilor şi a mănăstrilor erau de 3 308, tagma duhovnicească constituia 16 305 (în afară copii de preoţi şi slujitori ai bisericii), din care numai preoţi erau 6 149, iar totalul populaţiei ortodoxe era de 656 780 persoane." (Ibidem, p. 338).

acţiuni ce urmau să fie îndeplinite într-un termen proxim. În şirul acţiunilor menţionate se înscrie decizia de limitare a numărului preoţilor în parohii prin instituirea unui cenz de 50 de gospodării pentru un preot[19].

Formularele bisericilor şi statelor de personal, în pofida dispoziţiilor date, nu s-a reuşit a fi introduse în toate eparhiile româneşti extracarpatice, deşi avem unele bănuieli că asemenea acţiuni au fost întreprinse de către unii ierarhi, un motiv ar fi lipsa unui control asupra procesului ca atare, ca şi-n alte cazuri arhiereii fie implimentatu parţial, fie tergiversau punerea în aplicare a unor dispoziţii venite de la Dicasterie. Până la noi pentru perioada 1810-1812 a ajuns un număr redus de asemenea formulare. Un dosar este *Formularul bisericilor şi a statelor de serviciu ale clerului din Basarabia*[20] pentru anul 1811. În cuprinsul amintitului dosar nu au fost incluse formularele parohiilor din cuprinsul olatului Căuşeni. De asemenea, pentru acest interval cronologic mai dispunem încă de patru unităţi de păstrare care se referă la parohiile din circumscripţiile protopopiatelor administrate de protopopii Ioan Dimitriu de la ţinutul Lăpuşna, Ioan Coropceanu de la ţinutul Soroca, Isaia Şişcanu de Codru şi Greceni, şi un alt dosar, care cuprinde parohiile din fostele olaturi, unde sunt incluse şi datele pentru circumscripţia Căuşeni, toate acestea sunt alcătuite în decursul anului 1812[21], după cum ne probează şi datele înscrise în cadrul lor.

Formularele cuprind informaţii sumare despre biserici, referitoare starea acestora, adică din ce materiale de construcţie au fost edificate, precum şi despre înzestrarea cu veşminte şi cărţi. Un compartiment aparteindică numele preoţilor şi a altor slujitori bisericeşti, ale membrilor familiilor lor de sex masculin, cu indicarea vârstei împlinite. Pentru fiecare slujitor în parte sunt informaţii despre nivelul cunoaşterii de carte şi aptitudinile muzicale, comportament şi menţiuni despre faptul dacă a fost sau nu sancţionat. Consemnându-se informaţii despre starea matrimonială a celor înscrişi, dacă sunt căsătoriţi, văduvi, sau holtei. Un alt compartiment înregistrează date despre originea etnică, starea socială şi parcursul în serviciu, iar pentru preoţi şi diaconi sunt informaţii despre data, luna şi anul, de cine au fost hirotoniţi şi aşe-

[19] Detalii în această privinţă a se vedea „Rânduiala de pe la sate pentru preoţi în ce chip să se urmeze" emisă de către Gavriil Bănulescu-Bodoni, la 24 iunie 1811, prin care se stabilea că în sate numărul preoţilor urmează să fie limitat de numărul gospodăriilor din localitate, adică pentru fiecare preot minimul stabilit urma să fie de 50 de gospodării. Theodor Codrescu. *Uricariul sau colectiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor,* vol. IV. Iaşi: Tipografia Buciumului Român, 1857, pp. 109-112.

[20] DGAN ANA, F. 733, inv.1, d. 395. Acest dosat în registrul inventar al fondului este înscris sub denumirea: „Формулярные ведомости о священно-служителях и и их сыновьях за 1811 год" („Formulare despre slujitorii bisericeşti şi fiii lor pentru 1811"), iar pe foaia de titlu a dosarului sub denumirea „Формулярная Ведомость о Священно и церковно служителях и их мужеска пола детях находящихся в городе Бендерах при Успенской церкви за сия 1811-го год" (Formularele despre preoţii şi slujitorii bisericii, şi a copiilor lor de sex masculin, ce se găsesc în oraşul Bender pe lângă biserica Adormirii Maicii Domnului pentru anul 1811.)

[21] DGAN ANA, F. 205, inv. 1, d. 3447.

zaţi la parohie, pentru ipodiaconi, dascăli (cântăreţi) şi pălămari data, luna şi anul când şi de cine au fost numiţi în funcţie. Precum şi alte informaţii, ce în opinia alcătuitorilor ar fi prezentat interes[22].

O rubrică aparte în cadrul *Formularelor* se referă la numărul de gospodării şi suflete de ambele sexe în parohii, precum şi componenţa etnică a locuitorilor[23]. Ultimul tip de informaţii în opinia noastră merită o atenţie separată, fapt ce ne-a convins să revenim asupra categoriei date de izvoare, după cum vom relata mai jos.

Toate aceste informaţii pot servi în perspectivă subiecte separat de analiză, însă, obiectivul nostru în prezentul studiu constituie unul dintre subiectele controversate, care frământă discursul istoric mai bine de două secole, şi anume numărul efectiv al populaţiei[24] regiunii, care după anexarea la Imperiul Rus a fost numită cu una din vechile denumiri ale spaţiului de sud a interfluviului pruto-nistrean, Basarabia.

Luând în seamă unele date de referinţă ce le-a folosit istoriografia pe parcursul celor două secole de la anexarea regiunii dintre Prut şi Nistru, dar şi datele celor cinci dosare ce includ *Formularele bisericilor şi a statelor de serviciu ale clerului* pentru anii 1811 şi 1812, vom căuta să estimăm numărul populaţiei provinciei la momentul anexării la Imperiul Rus. Trebuie să reiterăm că acest teritoriu a fost rupt din corpul politico-administrativ al Ţării Moldovei, fapt care creează unele dificultăţi pentru a da o cifră precisă a aşezărilor şi locuitorilor la momentul pus în discuţie. De aceia în cele ce urmează vom face referire doar la câteva dintre opiniile istoriografice ce ne pot facilita înţelegerea şi argumentarea datelor ce le vom expune mai jos.

Istoricul şi demograful V. M. Kabuzan în lucrarea sa dedicată populaţiei Basarabiei şi teritoriilor din stânga Nistrului de la sfârşitul secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea, publica un tabel întitulat *Mişcarea populaţiei Moldovei răsăritene în perioada 1772-1812*. Prin intermediul acestuia putem vedea tendinţele în ceea ce priveşte creşterea demografică în decursul a jumătate de secol, de la iniţierea primei catagrafii fiscale ruseşti din Ţările Române şi până la pacea de la Bucureşti. Din acest tabel în cadrul demersului nostru am extras datele ce se referă la anul 1812, care au fost preluate de autor dintr-un raport statistic identificat la Arhiva Istorică din Sankt Petersburg (Rusia)[25].

---

[22] Detalii a se vedea la Tudor Ciobanu, Irina Spiridonov. *Op. cit.,* p. 30.; Emanui Brihuneţ. *Op. cit.,* pp. 118-119.

[23] Un inventar al rubricilor cuprinse în formularul pentru anul 1812 cu o copie facsimil al formularului clerului bisericii satului Purcari a se vedea la Emanoil Brihuneţ. *Op. cit.,* pp. 118, 121.

[24] Detalii despre dezbaterea acestei chestiuni a se vedea la Dinu Poştarencu. *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*. Chişinău: Prut Internaţional, 2006, pp. 133-149.

[25] В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области и левобержных районов Приднестровия*. Кишинев: Штиинца, 1974, с. 14.

O altă cifră de referinţă, anterioară anului ruperii regiunii pruto-nistrene din trupul Ţării Moldovei, este oferită de Catagrafia Vistieriei Ţării Moldovei din anul 1808[26]. Cifrele indicate în cele două surse sunt apropiate, cu condiţia scăderii populaţiei ţinutului Iaşi din ocoalele în dreapta Prutului.

Tabelul 1.

Populaţia din teritoriile dintre Prut şi Nistru şi a ţinutului Iaşi la 1808 şi 1812[27]

Nr.	Ţinutul	Liuzi, rufeturi şi scutiţiţi de plata cifertului 1808	Nr. capilor de familie 1812 (După V.M. Kabuzan)
1.	Soroca	7636	7636
2	Hotin	13076	15469
3.	Iaşi	9558/11126*	5976
4.	Orhei	14100	14147
5.	Greceni	990	1000
6.	Hotărniceni	2702	3390
7.	Codru	1031	1031
8.	Tomarova	-**	519
9.	Izmail	636	157
10.	Bender	1106	1796
11	Căuşeni	900	
12	Chilia	339	
13	Akkermna	444	
Total contribuabili		**52518/54086***	**51121**
Total locuitori		**262590/270430**	**255605**

* Populaţia ţinutului Iaşi la 1808 cuprindea teritoriile de pe ambele maluri ale Prutului inclusvi populaţia târgului Iaşi. Însumate doar Ocoalele cu sate din stângă a râului Prut în conformitate cu Condica Isprăvniciei din 1808 se ajunge la o sumă aproximativă de 6266 contribuabili, astfel dacă folosim pentru ţinutul Iaşi suma dată, numărul contribuabililor din regiunea dintre Prut şi Nistru la 49226 persoane.

** Tomarova este inclusă împreună cu Ismailul.

Dacă examinăm datele din Tabelul 1 ajungem la concluzia că estimările oficiale folosite de către autorităţile imperiale ruse pentru anul 1812 se bazau în cea mai mare parte pe informaţiile colectate cu patru ani mai înainte de actul de la 16/28 mai 1812. Prin urmare, cifra de 255 605 locuitori de

[26] *Populaţia Ţării Moldovei la începutul secolului al XIX-lea. Izvoare fiscale şi statistice din anul 1808,* Editori: Tudor Ciobanu, Teodor Candu, Eugen Chernenchi. Chişinău: Lexon Prim, 2019, pp. XVIII, XIX, 142-149.

[27] Datele din tabel sunt preluate din: *Populaţia Ţării Moldovei la* începutul secolului al XIX-lea, pp. XVIII, XIX, 142-149; В.М. Кабузан. Указюсоч., 1974, с. 14.

ambele sexe pe care V. M. Kabuzan o califică drept cifra minimală din cele posibile pentru populaţia regiunii ce a fost denumită de Rusia, Basarabia, urmează a fi reevaluată, întru-cât este o cifră aproximativă, bazată doar pe sursele de natură fiscală, care nu întotdeauna reflectă situaţia reală. Această chestiune a sesizat-o şi Dinu Poştarencu, care după ce realizează un inventar al opiniilor pe acest subiect, ne oferă propria sa estimare a minimumului populaţiei din Basarabia la momentul anexării la Imperiul Rus, adică cea de 300 000 locuitori[28]. În pofida acestor aprecieri, credem că şi aceasta poate fi pusă sub semnul întrebării, întru-cât informaţiile ce le regăsim în *Formularele bisericeşti şi a statelor de serviciu ale clerului* ne arată o cu totul altă situaţie în această privinţă. Reiterăm că aceste izvoare se referă numai la populaţia creştin ortodoxă, fără a contabiliza pe reprezentanţii altor religii, şi probabil fără unele stări privilegiate, în cazul de faţă vorbim despre tagma duhovnicească.

Din start trebuie să semnalăm că informaţiile din aceste izvoare se referă la un număr limitat de localităţi din acest interfluviu, cea mai mare parte face referire la teritoriile ce au fost parte a olaturilor Basarabiei şi a unor ţinuturi şi părţi de ţinuturi ce s-au aflat sub jurisdicţia Ţării Moldovei, teritorii care s-au confruntat cu mişcări masive de populaţie, de aceea estimările oferite de aceste surse au bineînţeles o marjă mare de aproximaţie, care va putea corectată numai după ce vor fi analizate şi alte surse similare ce ne oferă date pentru anii ce au urmat.

Dosarele ce le avem în atenţie fac referire la Formularul bisericilor, clerului şi a populaţiei din unităţile administrative ecleziastice de nivel ţinutal, adică a protopopiilor, care funcţionează în sistemul administrativ ecleziastic al Ţării Moldovei cu mult înainte de fondarea voievodatului românesc est-carpatic şi a structurilor eparhiale ale acestuia.

Fiecare unitate de păstrare analizată se referă la o circumscripţie protopopească adică trei protopopiate ţinutale câte unul pentru ţinuturile Orhei (Lăpuşna) şi Soroca, unul pentru ţinuturile Codru şi Greceni, şi protopopiatul general al Basarabiei, care însumau 177 de localităţi rurale şi urbane, pe teritoriul cărora funcţionau 161 biserici de mir sau parohii[29]. Cu regret, la ziua de astăzi încă nu dispunem de o cifră sigură a localităţilor cuprinse în spaţiul

[28] Dinu Poştarencu. *Op. cit.,* pp. 147-148.

[29] Specificăm aici că pentru unele oraşe/cetăţi cum este cazul Benderului, Ismailului şi Chiliei sunt înregistrate câte două parohii într-o singură localitate. Unele detalii despre instituţia protopopiei a se vedea: Teodor Candu. Atribuţiile instituţiei proptopopiatului în Moldova la începuturile epocii moderne. În: *Istorie şi cultură: In honorem Andrei Eşanu.* Chişinău: Biblioteca Ştiinţifică „Andrei Lupan, 2018, pp. 541-552.

pruto-nistrean pentru anul 1812[30], de aceia respectivul criteriu de estimare este unul aprorximativ de cca 872 localităţi[31]. De asemenea se va ţine cont doar de numărul de parohii efectiv stabilite de Ioan Halippa.

Astfel dacă estimăm procentual numărul parohiilor cu cifra efectivă de 775 biserici atestate de Ioan Halippa, observăm că procentul parohiilor pe teritoriul ce îl acoperă aceste izvoare comparativ cu întreaga regiune îl constituie 20,77 % din numărul total de biserici, iar procentul localităţilor în comparaţie cu numărul estimat este egal cu 20,29 %.

În cele 177 de aşezări atestate în sursele ce le avem în atenţie au fost înscrise 11 088 case, care pot fi echivalate cu un număr egal de contribuabili, gospodării sau familii, ceea ce ar constitui, dacă ţinem cont de raportul procentual aproximativ al localităţilor din întreaga regiune o sumă de 43 560 gospodării. Acest număr al gospodăriilor, deşi aparent este mai mic decât numărul contribuabililor stabilit în baza valorificării surselor de natură fiscală şi a altor documente de epocă, ce au fost folosite pe larg în istoriografie, totuşi credem că dacă am adăuga la acest număr datele cunoscute despre numărul slujitorilor bisericii şi al altor categorii de populaţie, după apartenenţa la o confesiune religioasă (romano-catolici, armeni, lipoveni, protestanţi), sau la o altă religie (mozaică/iudaică), ce nu sunt reflectate în sursă, numărul efectiv al gospodăriilor/capilor de familie poate depăşi cu uşurinţă numărul de 50 000. Astfel dacă comparăm numărul dat de gospodării/familii cu cel al contribuabililor atestaţi la 1808, se ajunge la o sumă apropiată de cea de 51 000 gospodării, estimată în anii 1808/1812 (A se vedea: Tabelul 1).

O noutate ce ne-o oferă sursele ce le avem în atenţie ţine de faptul că ne pun la dispoziţe informaţii despre populaţie pe grupe de sex. Din datele culese pentru cele 4 protopopiate ale căror formulare au ajuns la noi a fost înregistrat un număr de 33 377 persoane de sex masculin şi 29 208 de sex

[30] Numărul total al localităţilor atestate în izvoare la momentul 1812 până în prezent nu este unul precis în baza unor acte ale epocii la momentul alipirii la Rusia a regiunii dintre Prut şi Nistru, sunt înregistrate 5 cetăţi, 17 târguri şi 683 de sate, în această cifră nu sunt incluse aşezările din cuprinsul ţinutului Iaşi, situate în stânga Prutului. Valenitin Tomuleţ. Ţinutul Hotin în surse statistice ruseşti. Chişinău: Lexon Prim, 2018, p.197. În conformitate cu alte date numărul localităţilor din cuprinsul regiunii ce a fost denumită Basarabia era de cca. 755 (DGAN ANA, F. 1, inv.1, d. 3728, ff. 34-44). Din datele prezentate de Dinu Poştarencu la 1817 în contextul depunerii jurământului faţă de ţara, erau înregistrate 1040 localităţi (Dinu Poştarencu. *Op.cit.,* p. 146). Iar la 1818 în contextul adoptării şi aplicării Regulamentului de organizare a regiunii Basarabiei conform datelor publicate de Sergiu Cornea, în baza informaţiilor valorificate de cercetătorul Dinu Poştarencu, era de 1061 (Sergiu Cornea. *Op. Cit.,* p.107; Dinu Poştarencu. Organizarea administrativ-teritorială a Basarabiei în perioada ţaristă. În: *Tyragetia*, vol. III (XVIII), nr. 2, 2009, p. 204). Conform propunerilor Guvernământului Basarabiei din luna noiembrie 1818, în cele 6 ţinuturi din nou constituite sunt atestate 1060 de localităţi, din lista localităţilor care constituiau cele 6 ţinuturi lipseşte capitala regiunii Chişinăul, astfel cifra aşezărilor din Basarabia la momentul anului 1818 este cea de 1061 (*Instituţii administrative locale în Basarabia (1812-1838)*. Volum alcătuit de Alina Felea, Teodor Candu, Tudor Ciobanu, Eugen Cernenchi, Adrian Dolghi. Chişinău: Pontos, 2011, pp. 142-172, nr. 42.

[31] Numărul a fost stabilit aici în baza datelor furnizate de istoricul Valentin Tomuleţ, care au fost însumate cu numărul de localităţi menţionate la anul 1818 ca parte a ocoalelor din ţinutul Iaşi.

feminin, care însumează un total de 62 585 persoane (A se vedea: Tabelul 2). Folosindu-ne aceiaşi metodă de calcul utilizată pentru estimarea făcută în legătură cu numărul gospodăriilor, obţinem o cifră estimativă de 245 867 persoane de ambele sexe de locuitori de confesiune creştin ortodoxă.

Din aceste informaţii observăm că numărul bărbaţilor este mai mare decât cel al femeilor, constituind 53,57 %, pe când numărul femeilor în raport procentual constituia 46,88 %. Această discrepanţă a bărbaţilor în raport cu femeile, urmează a fi pusă pe seama mişcărilor de populaţie ce se produc în regiune. Acest coraport se păstrează la un procent mai mare pentru localităţile din olaturile Basarabiei, care constituie 56,23 % pentru bărbaţi şi 43,77 % pentru femei. Spre comparaţie respectivul coraport în părţile de ţinuturi ce până la 1806 au fost parte componentă a Ţării Moldovei îl constituie în mediu 52,02 % pentru bărbaţi şi 47,98 %pentru femei.

O curiozitate ce o extragem din datele referitoare la populaţie din aceste surse ţine de renumitul multiplicator demografic, care pentru localităţile din protopopia condusă de protopopul Ioan Dimitriu constituia 4,7; în cea a protopopului Ioan Coropcean de 4,99; în ţinutul Greceni – 5,38; în ţintul Codru – 6,2; în olatul Căuşeni era de 6,94; în olaturile Basarabiei fără Căuşeni - 6,97, în mediu pentru datele extrase din Formulare multiplicatorul demografic de la 1812 ar constitui 5,83 persoane la o gospodărie/familie.

Tabelul 2.

Situaţia parţială a numărului populaţiei din regiunea Basarabia în anul 1812

Nr.	Ţinutul	Protopopiatul	Nr. parohiilor	Nr. localităţilor	Nr. caselor	B	F	Total
1	Lăpuşna (Orhei)	Ioan Dimitriu	31	31	2901	7481	6564	14045
2	Greceni	Isaia Şişcanu	11	18	1240	3452	3196	6648
3	Codru	Isaia Şişcanu	19	21	1195	3759	3732	7491
4	Soroca	Ioan Coropceanu	52	52	2953	7723	7140	14863
5	Căuşeni	Feodor Maliavinski	20	23	984	3776	3082	6858
6	Olaturile Basarabiei	Feodor Maliavinski	28	32	1815	7186	5494	12680
Total			**161**	**177**	**11088**	**33377**	**29208**	**62585**

Un alt subiect scos în evidenţă care până în prezent nu a fost pus în discuţie de către istorici şi demografi ţine de compararea informaţiilor ce ni le oferă *Catagrafia Vistieriei* de la 1808 cu cele oferite de *Formulare*. O simplă privire în oglindă a datelor cuprinse în *Catagrafia* din 1808 cu cele din For-

mulare ne indică că în prima sursă nu au fost înregistrate 36 de localităţi, cu un surplus de 3702 gospodării. Această diferenţă poate fi folosită pentru a spori cantitativ numărul populaţiei efective a regiunii la momentul anexării cu cel puţin un coeficient de 7,24 %.

Tabelul 3.

Coraportul dintre numărul de contribuabili (liuzi) la 1808 şi a numărului de case (gospodării) din protopopiatele spaţiului pruto-nistrean la 1811, 1812

Nr.	Ţinutul	Protopopiatul	Nr localităţilor	Nr liuzi 1808*	Nr. localităţilor	Nr. caselor
1	Lăpuşna (Orhei)	Ioan Dimitriu	**29**	1963	31	2901
2	Greceni	Isaia Şişcanu	16	774	18	1240
3	Codru	Isaia Şişcanu	15	683	21	1195
4	Soroca	Ioan Coropceanu	40	2079	52	2953
5	Căuşeni	Feodor Maliavinski	18	789	23	984
6	Olaturile Basarabiei	Feodor Maliavinski	23	1098	32	1815
Total			**141**	**7386**	**177**	**11088**

* Datele au fost extrase prin compararea în oglindă a localităţilor atestate atât în Condica Visitieriei 1808, cât şi în Formularele bisericilor pentru 1811, 1812.

Deşi, această categorie de izvoare, au servit chiar de la momentul alcătuirii lor o sursă important pentru reflectarea realităţilor despre situaţia bisericilor şi a credincioşilor. Totuşi acestea nu au fost folosite, cel mai probabil din cauza discrepanţei datelor în raport cu alte categorii de documente. Deşi, datele lor aparent par contradictorii, credem că ele oferă un reper pentru un calcul cât mai apropiat de realitate a numărului efectiv al populaţiei din regiunea anexată la Imperiul Rus.

Rezultatele preliminare la care ajungem confirmă unele cifre ce până în prezent circulă în discursul istoriografic. Deşi din datele indicate de slujitorii bisericii nu putem face o distincţie clară a numărului populaţiei pe stări: boieri, mazili, ruptaşi, târgoveţi şi locuitori ai satelor (ţărani), robi etc., cel mai probabil acestea se prea poate să fi fost contabilizate, fără a se face vreo distincţie. Astfel, cumulând la aceste date informaţiile despre cler, reprezentanţii altor confesiuni şi religii din regiune, cu siguranţă numărul efectiv al locuitorilor în anul 1812 depăşea numărul de 300 000 de persoane.

Prin urmare s-ar recomanda ca cercetătorii preocupaţi de studierea problemelor demografice din regiune să apeleze nu doar la evidenţele de natură fiscală, care deşi sunt recunoscute a fi de o valoare deosebită, totuşi informaţiile oferite de *Formulare* permit verificarea veredicităţii/corectitudinii primelor surse, detalizând unele aspecte, cum ar fi coraportul dintre localităţile cu biserici şi fără biserici, coraportul dintre numărul populaţiei masculine cu cea feminină, precum şi alţi indicatori pe care statisticiile fiscale de la începutul secolului al XIX-lea nu le înregistrează.